

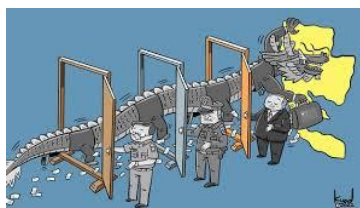
ประเด็น เศรษฐกิจ ฉบับที่ C26 7 พฤษภาคม 68 วิทยาลัยการทัพบก	
ประเด็น การแทรกซึมของทุนจีนที่ขยายสู่เศรษฐกิจดิจิทัล	ทุนจีนสีเทาและผลกระทบต่ออธิปไตยทางเศรษฐกิจของประเทศไทย
ประเด็นสำคัญ	- ความหมายและลักษณะของ “ทุนจีนสีเทา” - โครงสร้างรัฐไทยและเงินที่เอื้อให้ทุนสีเทาเติบโต - ความพร่าเลือนระหว่างรัฐ-ทุน-อาชญากรรม - กรณีศึกษา: หวัง หงปิน - การสวมสิทธิ์สินค้าและการแทรกซึมในระบบเศรษฐกิจดิจิทัล - หรือไทยคือผู้เปิดช่องให้ทุนจีนสีเทา

ในช่วงไม่กี่ปีที่ผ่านมา คำว่า “ทุนจีนสีเทา” ได้กลายเป็นคำศัพท์ที่ใช้กันอย่างแพร่หลายใน สังคมไทย เพื่อเรียกกลุ่มทุนที่ดำเนินกิจกรรมอยู่ในพื้นที่ซึ่งกฎหมายยังไม่สามารถจัดการได้อย่างชัดเจน หรือที่เรียกว่า “พื้นที่สีเทา” กลุ่มนักลงทุนเหล่านี้มักมีเชื้อสายจีนและเข้ามาลงทุนในภาคธุรกิจที่ดูเหมือนจะถูกต้องตามกฎหมาย เช่น โรงแรม ร้านอาหาร อสังหาริมทรัพย์ และแพลตฟอร์มดิจิทัล แต่เบื้องหลังของกิจกรรมเหล่านี้ กลับเชื่อมโยงกับการฟอกเงิน การค้ายาเสพติด การพนันออนไลน์ และอาชญากรรมข้ามชาติ ซึ่งล้วนเป็นภัยคุกคามต่อระบบกฎหมายและความมั่นคงของประเทศอย่างมีนัยสำคัญ ปรากฏการณ์นี้จึงทำให้เกิดคำถามสำคัญว่า “ทุนจีนสีเทาเข้ามาได้อย่างไร” นั่นคือ “โครงสร้างทางสถาบันของรัฐไทยและเงินมีส่วนเอื้ออำนวยให้ทุนในลักษณะนี้ฝังรากลึกได้อย่างไร”

เพื่อทำความเข้าใจเรื่องนี้ในเชิงทฤษฎี แนวคิดเรื่อง “Social Isomorphism” ได้ถูกหยิบยกมาใช้เป็นกรอบวิเคราะห์สำคัญ แนวคิดนี้อธิบายว่าหากสถาบันทางสังคมของสองประเทศมีประวัติศาสตร์วัฒนธรรม และโครงสร้างทางการเมืองที่คล้ายคลึงกัน ก็มีแนวโน้มสูงที่รูปแบบพฤติกรรมของรัฐและทุนจะพัฒนาไปในทิศทางที่คล้ายกันเช่นกัน กรณีของไทยและจีนต่างก็มีระบบอุปถัมภ์ในลักษณะของ “neo-patrimonialism” หรือระบบที่ความสัมพันธ์ส่วนตัวระหว่างเจ้าหน้าที่รัฐ กลุ่มทุน และผู้มีอิทธิพล มีบทบาทเหนือกว่ากฎหมายและกฎเกณฑ์ที่เป็นทางการ

ในประเทศจีน ความสัมพันธ์ทางธุรกิจจำนวนมากดำเนินผ่านกลไกที่เรียกว่า “กวานซี (guanxi)” ซึ่งหมายถึง เครือข่ายการอุปถัมภ์ที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของสายสัมพันธ์ทางครอบครัว เพื่อน สถาบัน หรือความใกล้ชิดกับพรรคคอมมิวนิสต์ ขณะที่ประเทศไทยเองก็มีโครงสร้างที่คล้ายกัน โดยเฉพาะในกลุ่มกองทัพ ตำรวจ และเครือข่ายผู้มีอิทธิพลท้องถิ่น ที่สามารถเชื่อมโยงผลประโยชน์ระหว่างรัฐและทุนได้อย่างแนบเนียน สถานการณ์เช่นนี้ทำให้เกิด “พื้นที่สีเทา” ซึ่งไม่สามารถแยกขาดได้ระหว่างความถูกต้องตามกฎหมายกับกิจกรรมที่อยู่ในขอบเขตของอาชญากรรม

ในบริบทของประเทศไทยที่มีระบบอุปถัมภ์เข้มข้นและความสัมพันธ์แบบไม่เป็นทางการฝังลึกในโครงสร้างสังคม เส้นแบ่งระหว่างรัฐ ธุรกิจ และอาชญากรรมจึงไม่ชัดเจน Gregory V. Raymond นักวิชาการด้านรัฐศาสตร์และความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ ผู้เชี่ยวชาญด้านภูมิรัฐศาสตร์ ความมั่นคง และการเมืองเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยเฉพาะประเทศไทย เสนอแนวคิดว่า ความสัมพันธ์ที่คลุมเครือระหว่างกลุ่มเหล่านี้สามารถ

อธิบายผ่านการวิเคราะห์สามมิติ ได้แก่ ความเชื่อมโยงระหว่างรัฐกับธุรกิจที่ถูกกฎหมาย ความเชื่อมโยงระหว่างธุรกิจที่ถูกกฎหมายกับธุรกิจผิดกฎหมาย และความเชื่อมโยงระหว่างรัฐกับอาชญากรรม ซึ่งสามารถพบได้ในจีนและไทยอย่างมีนัยสำคัญ

ในมิติแรก ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับธุรกิจที่ถูกกฎหมาย ปรากฏอย่างชัดเจนในจีนผ่านกลุ่ม *princelings* หรือบุตรหลานของอดีตผู้นำ ที่ผูกขาดตำแหน่งในรัฐวิสาหกิจด้วยอิทธิพลทางการเมือง ส่วนในไทย ความสัมพันธ์เช่นนี้เห็นได้ตั้งแต่ยุคสงครามเย็น เมื่อทหารระดับสูงเข้าไปมีบทบาทในภาคธุรกิจ โดยใช้สถานะรัฐเอื้อผลประโยชน์ให้กับทุนจีน

ในมิติที่สอง ความเชื่อมโยงระหว่างธุรกิจที่ถูกกฎหมายกับผิดกฎหมาย พบได้ทั้งในจีนและไทย เช่น ในจีน ตง เล่อเฉิง ใช้ช่องว่างทางกฎหมายขยายธุรกิจจากคาสโนสู่สายการบิน โดยมีเจ้าหน้าที่รัฐคุ้มครอง ขณะที่ในไทย หวายไต้ดินและธุรกิจเถื่อนอื่น ๆ กลายเป็นส่วนหนึ่งของเศรษฐกิจท้องถิ่น ภายใต้การเกื้อหนุนจากนักการเมืองและข้าราชการ

ในมิติสุดท้าย ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับอาชญากรรม จีนเคยใช้กลุ่มมาเฟียเป็นเครื่องมือจัดการฝ่ายตรงข้ามหรือประชาชนที่ต่อต้านโครงการรัฐ เช่นเดียวกับในไทย ที่เจ้าหน้าที่รัฐบางกลุ่มเคยมีบทบาทร่วมกับเครือข่ายยาเสพติด โดยเฉพาะกลุ่มทุนจีนในสามเหลี่ยมทองคำ ซึ่งเคยได้รับการสนับสนุนจาก CIA ในบริบทสงครามเย็น

กรณีของ **หวัง หงปิน (Wang Hongbin)** ถือเป็นตัวอย่างที่ชัดเจนของการแทรกซึมของทุนจีนสีเทาในประเทศไทยอย่างมีแบบแผน และสะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อมโยงเชิงโครงสร้างระหว่างอำนาจทางเศรษฐกิจ การเมือง และความมั่นคงในระดับภูมิภาค

หวังเป็นบุคคลที่มีภูมิหลังซับซ้อน โดยมีสัญชาติหลายสัญชาติ ได้แก่ จีน ลาว ฝรั่งเศส และวานู อาตุ ซึ่งเขาเลือกใช้ตามบริบทของธุรกิจและภารกิจทางการทูต เขาอ้างว่าเคยเป็นสมาชิกสันนิบาตเยาวชนคอมมิวนิสต์จีน และจบการศึกษาจากมหาวิทยาลัยเสฉวน (Sichuan University) ต่อมาได้ย้ายมาพำนักในประเทศไทยตั้งแต่ปี 1996 และเริ่มดำเนินธุรกิจภายใต้ชื่อภาษาไทยว่า “อุดมหวัง” โดยมีการใช้หนังสือเดินทางจากวานูอาตูและลาวเพื่อดำเนินธุรกรรมและจดทะเบียนบริษัท โดยธุรกิจเหล่านี้ครอบคลุมทั้งด้านอสังหาริมทรัพย์ การเงิน การแลกเปลี่ยนเงินตรา และธุรกิจสื่อ เช่น GOBA TV, Taixi Investment Group, Asia Union Group และบริษัทในเครือรวมมากกว่า 100 แห่ง ซึ่งมีธุรกรรมเชื่อมโยงมูลค่านับหลายร้อยล้านดอลลาร์สหรัฐ

ข้อมูลเกี่ยวกับหวังได้รับการกล่าวถึงในบทความวิชาการของ Gregory V. Raymond และ Duncan McCargo ที่ตีพิมพ์ในวารสาร *Journal of Contemporary China* โดยระบุว่า หวังมีความสัมพันธ์กับบุคคลสำคัญในแวดวงการเมืองไทย รวมถึงบทบาทในองค์กรต่าง ๆ ที่มีลักษณะส่งเสริมยุทธศาสตร์จีนในภูมิภาค

นายหวังถูกกล่าวถึงว่าเคยมีบทบาทเกี่ยวข้องกับ **สมาคมวัฒนธรรมและเศรษฐกิจไทย-จีน** และ **Asia United Investment Group** ซึ่งเคยลงนามในบันทึกความเข้าใจร่วมกับบริษัทจีนเกี่ยวกับโครงการชุดคลองไทย โดยมีภาพถ่ายร่วมกับอดีตนายกรัฐมนตรี พลเอกชวลิต ยงใจยุทธ ที่ปรากฏในสื่อบางแห่ง นอกจากนี้ ยังมีข้อปรากฏในความเชื่อมโยงกับบุคคลที่มีบทบาทในวงการความมั่นคงไทย เช่น พลเอกอิสระพงษ์ หนูนารถิ, พลเอก

วิชาชีพ เศรษฐศาสตร์ และพลตำรวจเอกต่อศักดิ์ สุขวิมล ซึ่งเคยมีบทบาทในองค์กร เช่น Global One Belt One Road Association (GOBA) และ TCRDA ที่มีเป้าหมายผลักดันโครงการชุดคอคอคดกระ

นายหวังยังใช้บทบาททางการทูตและองค์กรพัฒนาเพื่อสร้างความชอบธรรมในเวทีระหว่างประเทศ เช่น การใช้หนังสือเดินทางของวานูอาตูในการขึ้นทะเบียนเป็นตัวแทนถาวรประจำ UNESCAP รวมถึงการดำรงตำแหน่งประธานกิตติมศักดิ์ของ TCRDA และคณะกรรมการของ GOBA ซึ่งล้วนมีกิจกรรมด้านวัฒนธรรมและสาธารณประโยชน์ที่อาจแฝงด้วยเป้าหมายเชิงยุทธศาสตร์

แม้ไม่มีหลักฐานทางการยืนยันว่าหวังดำเนินการในนามของรัฐบาลจีนโดยตรง แต่นักวิชาการหลายท่านเห็นพ้องว่ากิจกรรมของเขามีความสอดคล้องกับยุทธศาสตร์ Belt and Road Initiative (BRI) ของจีนอย่างมีนัยสำคัญ ไม่ว่าจะเป็นการส่งเสริมการลงทุนในโครงสร้างพื้นฐาน การแทรกซึมในระดับนโยบาย หรือการสร้างพันธมิตรกับเครือข่ายผู้มีอิทธิพลในประเทศต่าง ๆ จนมีนักวิชาการบางรายเรียกเขาว่าเป็น "เอเจนต์นอกระบบของรัฐบาลจีน" (unofficial strategic actor)

อีกหนึ่งรูปแบบของทุนจีนสีเทาที่ส่งผลกระทบต่อประเทศไทยคือการ “สวมสิทธิ์สินค้า” (circumvention of origin) ซึ่งกลายเป็นกลยุทธ์สำคัญในการหลีกเลี่ยงมาตรการกีดกันทางการค้าจากสหรัฐอเมริกา โดยเฉพาะในอุตสาหกรรมที่จีนมีบทบาทเด่น เช่น โซลาร์เซลล์ และสินค้าอิเล็กทรอนิกส์

กรณีล่าสุด คือ การที่สหรัฐอเมริกาเรียกเก็บภาษีนำเข้าผลิตภัณฑ์โซลาร์เซลล์จากไทยในอัตรา สูงถึง 375.2% โดยให้เหตุผลว่าบริษัทจีนได้ย้ายฐานการผลิตมายังไทยเพียงเพื่อหลีกเลี่ยงภาษีตอบโต้การอุดหนุนและการทุ่มตลาด (anti-dumping and countervailing duties) ที่กำหนดไว้สำหรับจีน นอกจากนี้ไทยแล้ว ยังรวมถึงกัมพูชา เวียดนาม และมาเลเซีย ซึ่งล้วนถูกมองว่าเป็นฐานสวมสิทธิ์ของทุนจีน

รองศาสตราจารย์ ดร.อาชนัน เกะไพบูลย์ จากมหาวิทยาลัย ธรรมศาสตร์ อธิบายว่า ปรากฏการณ์การสวมสิทธิ์สินค้าโดยทุนจีนเป็นกลไกสำคัญในการ “ใช้ไทยเป็นฉากหน้า” ผ่านการจัดตั้งบริษัทในประเทศไทยที่แม้จะจดทะเบียนภายใต้กฎหมายไทย แต่ในความเป็นจริงกลับมีโครงสร้างกรรมสิทธิ์หรือสายการผลิตที่เชื่อมโยงกับจีนอย่างใกล้ชิด กลยุทธ์ลักษณะนี้สะท้อนการแทรกซึมเชิงโครงสร้างที่ซับซ้อน ซึ่งต่างจากวิธีการใช้อิทธิพลหรือกลุ่มอาชญากรรมแบบในอดีต โดยมีลักษณะเป็น “การบิดเบือนทางกฎหมาย” (legal manipulation) ที่อาศัยช่องว่างของระบบกฎหมายและการกำกับดูแลภายในประเทศเจ้าบ้าน

จากกรณีดังกล่าว ดร.อาชนันฯ เสนอข้อเสนอเชิงนโยบายที่สำคัญเพื่อป้องกันและรับมือกับปัญหาการสวมสิทธิ์สินค้า ได้แก่ การกำหนดเกณฑ์การใช้สิทธิประโยชน์จากสำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมการลงทุน (BOI) ให้มีความเข้มงวดและโปร่งใสมยิ่งขึ้น การตรวจสอบซัพพลายเชนของบริษัทต่างชาติในไทยอย่างลึกซึ้ง เพื่อเปิดเผยโครงสร้างความเป็นเจ้าของที่แท้จริงและความสัมพันธ์กับทุนจีนโดยตรง รวมถึงการเจรจากับบริษัทต่างชาติให้ลดการพึ่งพาวัตถุดิบหรือชิ้นส่วนจากจีน เพื่อสร้างความเป็นอิสระในห่วงโซ่อุปทานของไทย

นอกจากนี้ ยังเสนอให้จัดตั้งคณะกรรมการร่วมระหว่างไทย-สหรัฐฯ ที่มีบทบาทในการตรวจสอบและติดตามการสวมสิทธิ์อย่างเป็นระบบและโปร่งใส ซึ่งจะช่วยเพิ่มความน่าเชื่อถือของไทยในเวทีการค้าระหว่างประเทศ และลดความเสี่ยงจากมาตรการกีดกันทางการค้าของประเทศคู่ค้าในอนาคต

นอกจากมิติของธุรกิจผิดกฎหมายและการสวมสิทธิ์แล้ว การแทรกซึมของทุนจีนในไทยยังขยายสู่เศรษฐกิจดิจิทัล โดยเฉพาะในรูปแบบของแพลตฟอร์มอีคอมเมิร์ซ เช่น TikTok Shop, Shopee, Lazada ซึ่งอยู่ภายใต้การถือครองของทุนจีนโดยตรงหรือโดยอ้อม แพลตฟอร์มเหล่านี้มีบทบาทครอบงำตลาดผู้บริโภคไทย ด้วยข้อได้เปรียบด้านราคา ระบบโลจิสติกส์ และการหลีกเลี่ยงภาษีบางประการ ส่งผลให้ผู้ประกอบการรายย่อยไทยไม่สามารถแข่งขันได้ สินค้าจากจีนทะลักเข้าสู่ไทยโดยไม่มีการคัดกรองคุณภาพหรือมาตรฐาน ทำให้เกิดการบิดเบือนตลาด และทำลายฐานเศรษฐกิจภายในในระยะยาว

สถานการณ์การแทรกซึมของทุนจีนในภาคเศรษฐกิจดิจิทัล โดยเฉพาะผ่านแพลตฟอร์มอีคอมเมิร์ซ ควรถูกมองไม่เพียงในมิติของปัญหาทางการค้าเท่านั้น แต่ยังสะท้อนปรากฏการณ์ที่ลึกซึ้งกว่านั้น คือการ "ยึดครองโครงสร้างตลาด" หรือที่สามารถเรียกได้ว่าเป็น "soft capture" ซึ่งหมายถึงการครอบงำทางเศรษฐกิจ โดยไม่ได้ใช้อำนาจโดยตรง แต่ใช้ช่องว่างของกฎหมาย นโยบาย และโครงสร้างที่ไม่สมดุลของประเทศเจ้าบ้านเป็นเครื่องมือสำคัญ ทุนจีนในรูปแบบนี้มีศักยภาพในการตั้งราคาที่ต่ำกว่าทุน การหลีกเลี่ยงภาษี การควบคุมระบบโลจิสติกส์ และการใช้ข้อมูลผู้บริโภคอย่างเป็นระบบเพื่อเร่งการขยายตลาด ทำให้ผู้ประกอบการไทย โดยเฉพาะรายย่อย ไม่สามารถแข่งขันได้อย่างเป็นธรรม

การขยายตัวของทุนจีนสีเทาในประเทศไทยเป็นสัญญาณเตือนที่สะท้อนถึงความเปราะบางของโครงสร้างเศรษฐกิจ การเมือง และระบบกฎหมายไทยอย่างชัดเจน ทนลักษณะนี้อาศัยช่องว่างของระบบกำกับดูแล เช่น การจดทะเบียนบริษัท การถือครองทรัพย์สินผ่านนิติบุคคลในนามคนไทย การใช้สิทธิประโยชน์จากสำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมการลงทุน (BOI) ตลอดจนการดำเนินกิจกรรมภายใต้รูปแบบทางกฎหมายที่บิดเบือน โดยมีการเชื่อมโยงกับเครือข่ายอำนาจและกลุ่มผู้มีอิทธิพลในระดับต่าง ๆ ของสังคมไทย ปรากฏการณ์ดังกล่าวชี้ให้เห็นถึงความจำเป็นเร่งด่วนในการปฏิรูประบบกำกับดูแลด้านเศรษฐกิจและความมั่นคงของประเทศให้ทันสมัย มีประสิทธิภาพ และโปร่งใสมากยิ่งขึ้น

ประการสำคัญ รัฐควรยกระดับเกณฑ์และกระบวนการอนุมัติสิทธิประโยชน์ด้านการลงทุน โดยเฉพาะในกลุ่มธุรกิจที่มีแนวโน้มถูกใช้เป็น "ฉากหน้า" ของทุนต่างชาติ ควบคู่กับการตรวจสอบซัพพลายเชนของบริษัทต่างชาติ เพื่อเปิดเผยโครงสร้างความเป็นเจ้าของที่แท้จริงและความเชื่อมโยงกับทุนจีนหรือกิจกรรมที่เข้าข่ายสวมสิทธิ์ ทั้งนี้ควรจัดตั้งกลไกร่วมระหว่างไทยกับประเทศคู่ค้า เช่น สหรัฐอเมริกา เพื่อใช้ในการติดตามและป้องกันการสวมสิทธิ์อย่างเป็นระบบ ซึ่งจะช่วยเสริมสร้างความน่าเชื่อถือในเวทีการค้าระหว่างประเทศ และลดความเสี่ยงจากมาตรการกีดกันในอนาคต

ในมิติของเศรษฐกิจดิจิทัล ทุนจีนสีเทาได้ใช้แพลตฟอร์มอีคอมเมิร์ซเป็นเครื่องมือเจาะตลาดไทย โดยอาศัยกลยุทธ์ตั้งราคาต่ำกว่าทุน ควบคุมระบบโลจิสติกส์ และหลีกเลี่ยงภาษี ส่งผลให้ผู้ประกอบการไทยเผชิญการแข่งขันที่ไม่เป็นธรรม ปรากฏการณ์นี้ถือเป็น "soft capture" หรือการยึดครองโครงสร้างตลาดอย่างแยบยล ซึ่งหากไม่เร่งแก้ไข ประเทศไทยอาจสูญเสียอภิไพบูลย์ทางเศรษฐกิจในระยะยาว

ทางออกที่เป็นรูปธรรมควรเน้นการปฏิรูประบบเศรษฐกิจดิจิทัลอย่างจริงจัง รัฐควรพัฒนาระบบภาษีอีคอมเมิร์ซให้ครอบคลุมทุกแพลตฟอร์มและร้านค้า พร้อมบังคับใช้กฎหมายการแข่งขันทาง

การค้าอย่างเข้มงวด เพื่อควบคุมพฤติกรรมกีดกันคู่แข่งหรือการผูกขาด นอกจากนี้ควรส่งเสริมโครงสร้างพื้นฐานดิจิทัล เช่น ระบบชำระเงิน โลจิสติกส์ และข้อมูลตลาด และเจรจากับผู้ให้บริการแพลตฟอร์มจากต่างชาติ เพื่อกำหนดกติกาที่เป็นธรรม โปร่งใส และตรวจสอบได้

ท้ายที่สุด ปัญหาทุนจีนสีเทาไม่อาจมองแยกจากโครงสร้างทางการเมืองของไทยเองได้ ระบบ อุปถัมภ์ ความไม่เท่าเทียมในการบังคับใช้กฎหมาย และความไม่โปร่งใสของกลไกรัฐ เป็นปัจจัยสำคัญที่เปิดทางให้ทุนลักษณะนี้ฝังรากได้อย่างลึกซึ้งในสังคมไทย ดังนั้น การแก้ไขปัญหาเชิงระบบ จำเป็นต้องอาศัยเจตจำนงทางการเมืองในการยกระดับหลักนิติธรรม เสริมสร้างความเป็นอิสระขององค์กรตรวจสอบ และเปิดเผยผลประโยชน์ทับซ้อนของกลุ่มอำนาจอย่างโปร่งใส หากไม่สามารถสร้างระบบที่ตรวจสอบได้และเป็นธรรม โอกาสที่ทุนจีนสีเทาจะกลายเป็นผู้กำหนดทิศทางเศรษฐกิจไทยก็ย่อมมีแนวโน้มสูงขึ้นอย่างน่าวิตก

พ.อ.หญิง นवलสมร จรวงษ์

อจ.ทก.วทบ.

แหล่งอ้างอิง

1. The101.world. 101 In Focus EP.275: อะไรทำให้ ‘ทุนจีนสีเทา’ เติบโตดีในไทย? [Internet]. [cited 2025 May 3]. Available from: <https://www.the101.world/101-in-focus-ep-275/>
2. กรุงเทพธุรกิจ. ทุนจีนสีเทา: เงินก้อนมหึมาที่เปลี่ยนโฉมภูมิรัฐศาสตร์ไทย [วิดีโอ]. YouTube; 2024 [เข้าถึงเมื่อ 3 พ.ค. 2025]. เข้าถึงได้จาก: <https://www.youtube.com/watch?v=LOrm7q8ln0E>
3. กรุงเทพธุรกิจ. [ทุนจีนเขย่าไทย] [อินเทอร์เน็ต]. Facebook; [เข้าถึงเมื่อ 3 พ.ค. 2568]. เข้าถึงได้จาก: <https://www.facebook.com/photo/?fbid=1106286401536945&set=a.605386548293602>
4. BrandInside. ภาพประกอบตอน “ต้องป้องกันจีนสวมสิทธิ์บริษัทไทย” [อินเทอร์เน็ต]. Facebook; 2024 พ.ย. 17 [เข้าถึงเมื่อ 3 พ.ค. 2025]. เข้าถึงได้จาก: <https://www.facebook.com/photo/?fbid=1082393687256200&set=a.628388912656682>